

Onko 'oikeus ja sukupuoli' oikeudenala?

HAKUSANAT: sukupuoli, oikeus, oikeudenala, sukupuolentutkimus

1. Johdanto: Sukupuolioikeustiede

Kysymys oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen asemasta oikeustieteen kentässä ja mahdollisena oikeudenalana vaikuttaa ajankohtaiselta ja mielekkäältä. Tähän lienee kaksi syytä. Ensinnäkin oikeuden ja sukupuolen kysymyksiä on opetettu suomalaisissa oikeustieteellisissä tiedekunnissa reilun kahdenkymmenen vuoden ajan, ensiksi naisoikeuden ja nyttemmin sukupuolioikeuden tai 'oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen' nimikkeellä. Toinen peruste kysymyksen esittämiselle löytyy naapurimaastamme: ruotsalaiset tutkijat *Eva-Maria Svensson* ja *Åsa Gunnarsson* julkaisivat jo vuonna 2009 kirjan *Genusrättsvetenskap*, sukupuolioikeustiede, jossa he määrätietoisesti ja provokatorisestikin paaluttivat sukupuolioikeutta oikeudenalana.¹

Pohdin alkajaisiksi, mitä kysymys oikeudenalasta oikeastaan tarkoittaa. Sen jälkeen tarkastelen oikeustieteen ja sukupuolen suhdetta historiallisen kehityksen valossa. Otan tarkemman keskustelun kohteeksi Gunnarssonin ja Svenssonin näkemyksen oikeudenalasta. Olen valinnut keskustelukumppaniksi nimenomaan heidän näkemyksensä sen vuoksi, että he edustavat käsitystä erityisestä oikeudenalasta nimeltä sukupuolioikeustiede. Tämän jälkeen asettelen sukupuolta laajempaan käsitteelliseen ja metodologiseen yhteyteen: ensin intersektionaalisuuden käsitteen avulla.

Intersektionaalisuus on ollut yksi tapa lähestyä moniperusteisen syrjinnän problematiikkaa, joka on osoittautunut monella tavoin haasteelliseksi. Tarkastelen sen vuoksi lyhyesti, miten sukupuolen ja tasa-arvon sääntely asettuu syrjinnän vastaisen oikeuden kenttään. Sukupuoleen liittyvät kysymykset eivät kuitenkaan rajoitu syrjinnän vastaiseen sääntelyyn, vaan niitä voi tulla esiin millä tahansa oikeudenalalla. Oikeus on vahva identiteettiä rakentava diskurssi,

* Johanna Niemi, OTT, Minna Canth -akatemiaprofessori, Turun yliopisto.

Kiitän anonymiä refereetä kommenteista, professori Jaana Norio-Timosta kannustuksesta ja oik.yo. Tyyni Laihoa teknisestä avusta.

1. *Åsa Gunnarsson – Eva-Maria Svensson: Genusrättsvetenskap*. Studentlitteratur 2009. Ks. myös *Eva-Maria Svensson – Ulrika Andersson – Hege Brækhus – Monica Burman – Anne Hellum – Stine Jørgensen – Anu Pylkkänen (red.): På vei: Kjønn og rett i nord*. Makadam 2011.

silloinkin kun oikeus ei sisällä nimenomaisesti sukupuolittuneita säännöksiä. Sukupuolen ja muiden identiteettiä rakentavien oikeudellisten diskurssien ymmärtämiseksi tarvitsemme sukupuolentutkimuksen teoreettisia ja metodisia välineitä, joihin palaan artikkelin lopussa. Sen sijaan sitoumus erityisen oikeudenalan perustamiseen on huomattavasti ambivalentimpi kysymys.

2. Mistä puhumme, kun puhumme oikeudenalasta?

Tieteenaloja määrittää yhtäältä niiden substanssi, se millainen on tutkimuksen kohteen ontologia, toisaalta tutkimuksessa käytetty metodi. Jos oikeustiede on tyypillisesti kohteensa (normijärjestelmä) mukaan määrittynyt tieteenala, niin sosiologia on esimerkki tieteenalasta, jolla metodologia on keskeinen tieteenalan identiteettiä määrittävä tekijä. Ei niin, että sosiologiassa vallitsisi metodologinen monismi tai yksimielisyys, pikemminkin päinvastoin, vaan niin, että mielenkiintoisimmat keskustelut käydään metodisista kysymyksistä ja niiden taustalla olevista ontologisista sitoumuksista. Kvanttitutkijat vastaan kvalitatiiviset tutkijat tai empiristit ja realistit vastaan konstruktionistit jne.

Oikeustieteen sisällä jaottelu tehdään tutkimuskohteen eli oikeusjärjestyksen osa-alueiden mukaan: on työoikeutta, yksityisoikeutta, julkisoikeutta, rikosoikeutta, prosessioikeutta jne. Siitä huolimatta, että monet merkittävät oikeusongelmat eivät enää rajoitu yhden oikeudenalan piiriin, oikeudenalajaotuksella on tärkeä merkitys sekä opetuksessa että tutkimuksessa.²

Oikeudenalajaotuksen rinnalle on noussut erilaisia oikeus ja jotakin -aihepiirejä. Osasta niistä on muodostunut oppiaineita: oikeus ja sosiologia ovat muuntuneet oikeussosiologiaksi ja oikeus ja talous ovat muovautuneet oikeustaloustieteenksi. Oikeus ja sukupuoli olivat jonkin aikaa 1980- ja 1990-luvuilla naisoikeutta, kunnes naisoikeus joutui identiteettikriisiin, jota edesauttoi oikeuden neutraaliudesta ja objektiivisuudesta lisäpontta saanut pyrkimys sukupuolineutraaliuteen. Nyt puhutaan mieluummin oikeuden ja sukupuolen tutkimuksesta.

Nina Meincke ja Kaijus Ervasti toimittivat 2000-luvun alussa mainion kirjan aihepiiristä ”oikeus ja” tai ”oikeus ja jotakin”.³ Kirja valotti painokkaasti oikeuden risteämiä eri elämänalueiden kanssa: oikeus ja vanhuus, oikeus ja ympä-

2. Kaarlo Tuorin mukaan myöhäismoderni yhteiskunta- ja oikeuskehitys on horjuttanut oikeudenalajaotuksen lähtökohtia tuottamalla oikeusongelmia, joita on vaikea hallita oikeudenalajaotukseen perustuvilla käsitteillä, ks. *Kaarlo Tuori*: Oikeuden ratio ja voluntas. WSOYpro 2007 s. 147. Ks. myös *Kaarlo Tuori*: Oikeudenalajaotus: Strategista valtapeliä ja normatiivista argumentaatiota. Lakimies 2004 s. 1196–1224.

3. *Kaijus Ervasti – Nina Meincke*: Oikeuden tuolla puolen. Lakimiesliiton Kustannus 2002.

ristö, oikeus ja talous, oikeus ja teknologia jne. Kirjan nimeksi tuli kuitenkin Oikeuden tuolla puolen. Kirjan nimi tuntuu korostavan rajanvetoa oikeuden ja ”muun maailman” välillä, vaikka varmaan moni kirjoittaja halusi vähintäänkin suhteellistaa tuota rajanvetoa.

Oikeustaloustieteen ja oikeussosiologian kehittyminen oikeustieteen osaluueina on omiaan korostamaan sitä, että myös oikeustieteessä *metodi* voi olla oikeudenalan identiteetin kannalta merkityksellinen.⁴ Kullakin oikeudenalalla on omat käsitteensä; oikeuslähdeopissa on yhtäläisyyksiä ja eroja. Perinteisesti ja modernisti sääntelyn kohteen mukaan määrittyvät oikeudenalat voivat korostaa metodista erityisluonnettaan: siviilioikeudessa operoidaan yleisillä periaatteilla, kun lakipykälä ei ole; rikosoikeudessa sitoudutaan legaliteettiperiaatteeseen; valtiosääntöoikeudessa selvitetään sääntelyhierarkiaa; prosessioikeudessa operoidaan peruskäsitteillä ja -opeilla, kuten välttämistäakka, *res judicata*, *lis pendens* jne. Metodi kuitenkin pikemminkin pönkittää kohteen mukaan syntynyttä oikeudenalan identifikaatiota kuin määrittää oikeudenalaa.

Tieteen tutkimuksessa tieteenaloilla on merkitystä. *Pierre Bourdieu* on tarkastellut tieteenaloja hegemonisina kenttinä, joilla kukin tieteenekijä yrittää pönkittää omaa asemaansa suhteessa muihin. Tässä katsannossa oppiaineen tai tieteenalan syntyminen muodostaa hegemonisen kentän tai alakentän, jolla tieteenekijä vahvistaa asemaansa ja käyttää valtaansa yhtäältä seuraajiinsa eli nuorempiin tutkijoihin ja opiskelijoihinkin nähden sekä toisaalta suhteessa kollegoihinsa eli muiden oikeudenalojen professoreihin tai yliopiston muiden tiedekuntien suuntaan. Tieteellinen pätevyys ja tieteenalan sääntöjen hallinta on esimerkki Bourdieun kulttuurisesta pääomasta, jonka avulla asemia pönkitetään.

Bourdieuin käsitteistön valossa tarkastelen jäljempänä Eva-Maria Svenssonin ja Åsa Gunnarssonin projektia oikeuden ja sukupuolen oikeudenalan paa-luttamiseksi. Toisenlaisen näkökulman tarkasteluun tuo oikeudenalan kohteen ja metodin pohdiskelu, johon lähdän seuraavaksi eräänlaisen kehitystarinan puitteissa.

4. Marjo Ylhäinen on käyttänyt Bourdieun käsitteistöä analyysissään työoikeuden kehittämisestä itsenäiseksi tieteenalaksi siviilioikeuden ja sosiaaioikeuden puristuksesta sekä työoikeuden identiteetin muotoutumisesta, ks. *Marjo Ylhäinen: Vastakkainasettelu ja autonominen vastuullisuus – tutkimus prekarisoituvasta yhteiskunnasta ja työoikeudesta*, esimerkkinä prekaarin työn diskurssit oikeuskäytännössä. Helsingin yliopisto 2015 (<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/156579>).

3. "Oikeudenalan" kehitys

Sukupuolentutkimuksen kehitys kerrotaan varsin vakiintuneesti aalto-metaforan avulla. Aaltoja nähdään yleensä kolme: tasa-arvon tavoittelu, naisnäkö-kulma ja konstruktionistinen sukupuolen rakentuminen. Se, miten tuo aalto-metafora kerrotaan, vaihtelee kertojasta toiseen paljonkin. Tässä tarkastelussa etualalla ovat aaltojen yhteydet oikeuteen ja oikeustieteeseen. Oikeuden ja oikeustieteen metodien näkökulmasta aallot eivät ole vain historiaa, vaan eri aaltoihin liittyviä tarkastelutapoja tarvitaan yhä edelleen.

Ensimmäisen aallon tasa-arvon tavoittelu tarkoitti sitä, että naiset tavoittelivat samoja muodollisia oikeuksia kuin miehet. Äänioikeustaistelu on näistä tunnetuin, ja suomalaisina olemme siitä aiheellisesti ylpeitä: vuoden 1906 uudistus – yleinen ja yhtäläinen äänioikeus sekä oikeus asettua ehdolle – oli maailmassa ensimmäinen näin kattava äänioikeusuudistus.⁵ Muita tärkeitä oikeuksia, jotka vähitellen saavutettiin, olivat yhtäläiset oikeudet avioliitossa (1929), oikeus palkkatyöhön (eri vaiheissa 1800-luvun mittaan) ja yhtäläinen oikeus lasten huoltoon.

Liberaalilla tasa-arvoajattelulla on edelleenkin keskeinen merkitys myöhäis-modernissa oikeudessa ja post-modernissa yhteiskunnassa. Tasa-arvo perustuslaillisena periaatteena, joka ohjaa lainsäätäjää, sisältää syrjinnän kiellon, johon ihmiset voivat vedota syrjivää kohtelua vastaan. Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten, Euroopan unionin oikeuden ja perustuslakiuudistusten myötä tasa-arvo ja yhdenvertaisuus ovat vahvistuneet ja konkretisoituneet oikeussäännöiksi, erityisesti tasa-arvolaissa ja yhdenvertaisuuslaissa. Siten ensimmäisen aallon tasa-arvoajattelu on nykyisin kovaa juridiikkaa (ks. jälj. luku 6).

Toisen aallon (1960–1980-luku) keskeisiä oivalluksia oli se, että muodollisesti tasa-arvoiset oikeudet ja sukupuolineutraali lainsäädäntö eivät tuoneet tosiasiallista tasa-arvoa. Niin kauan kuin naiset ja miehet elävät erilaista todellisuutta, muodollisesti samalainen lainsäädäntö ei (väistämättä) tuota todellista tasa-arvoa. Tähän aaltoon liittyi vahva empiirinen juonne: palkkatilastot kertoivat yhä, että naisten palkat ovat noin 85 prosenttia miesten palkoista, eikä tätä eroa kokonaan pystytä selittämään kokemus-, työura-, koulutus- ja työaikaeroilla. Ns. lasikatto-metafora kertoo, että naiset nousevat organisaatioissa tiettylle tasolle mutta eivät aivan huipulle. Tässäkin Suomessa on tehty historiaa, kun tärkeitä lasikattoja on rikottu: presidentti ja pääministeri ovat olleet naisia, yliopiston rehtoreina on naisia jne. Toisen aallon myötä huomio kiinnittyi myös

5. Australian ja Uuden Seelannin uudistukset olivat hieman varhaisempia (1903), mutta eivät yhtä kattavia.

naisiin kohdistuvaan väkivaltaan, joka aktivistien ja tutkijoiden toimesta tehtiin näkyväksi ja osoittautui oletettua yleisemmäksi.⁶

Carol Smart, brittiläinen kriminologi ja teoreetikko, käyttää toisen aallon feministisestä tutkimuksesta termiä stand point -feminismi,⁷ jonka suomennan naisnäkökulmaksi. Ruotsin oikeustieteessä käytetään paljon naisnäkökulmaa (kvinnoperspektiv).⁸ Termi havainnollistaa hyvin sitä, että oikeusjärjestystä (tai tutkimuskohdetta yleisemmässä merkityksessä) tarkastellaan uudesta näkökulmasta, naisten näkökulmasta. Toisen aallon feminismiin sisältyy lukuisia erilaisia virtauksia, joita en lähde tässä artikkelissa tarkemmin erittelemään.⁹ Naisnäkökulma kokoa hyvin yhteen suuntaukselle yhteisen ajatuksen naisten oikeuksien, kokemusten ja intressien esiin nostamisesta. Jäljempänä otan vielä esiin kulttuurisen feminismin, koska se ennakoii feminismin kolmatta aaltoa.

Pidän naisnäkökulmaa edelleenkin hyödyllisenä oikeustieteen metodisena välineenä: Sen avulla tehdään näkyväksi muodollisesti neutraalin lainsäädännön vaikutuksia silloin, kun ne vaikuttavat eri tavoin naisten ja miesten elämäntilanteissa. Tätä kautta saadaan esiin kiinnostavia ja merkityksellisiä tulokintakysymyksiä, joihin ei muuten kiinnitetäisi huomiota.¹⁰ Perspektiivin käyttö metodisena välineenä ei rajoitu naisiin – esimerkiksi lapsen näkökulma on saavuttanut suosiota.¹¹

Naisnäkökulman käyttöön oikeustieteessä liittyy kehitysoptimismi. Osoittamalla oikeuden sukupuolittuneita vaikutuksia voidaan vaatia ja edellyttää muutosta. Projekti on siinä mielessä hyvin moderni. Lainvalmistelussa tulisikin nykyisten ohjeistusten mukaan tehdä sukupuolivaikutusten arviointi,¹² mikä on myös usein lisätty hallituksen esityksiin. Myös asioiden vieminen tuomioistuihin on esimerkki tällaisista legaalistrategioista, joita Yhdysvalloissa on käy-

6. *Minna Piispa – Markku Heiskanen: Usko, toivo, hakkaus: Kyselytutkimus miesten naisille tehdystä väkivallasta.* Tilastokeskus 1998.

7. *Carol Smart: Law, crime and sexuality: Essays in feminism.* Sage 1995.

8. Myös kansainvälisesti sitä on käytetty usein jopa kirjojen ja artikkelien otsikkojen tasolla. Ks. esim. *Laura Kalliomaa-Puha (ed.): Perspectives of equality: Work, women and family in the Nordic countries and EU.* Nordisk ministerråd 2000 tai *Nicole Rafter – Frances Heidensohn (eds.): International feminist perspectives in criminology: Engendering a discipline.* Open University Press 1995 tai *Gudrun Nordborg: 13 kvinnoperspektiv på rätten.* Iustus 1996.

9. Ks. *Johanna Niemi: Oikeus ja sukupuoli.* Teoksessa *Ervasti – Meincke (toim.)* 2002 s. 325–352.

10. Ks. esim. *Johanna Niemi-Kiesiläinen: Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta.* WSOY 2004, jossa näkökulma oli parisuhdeväkivallan uhrin. Vastaavasti norjalaisessa naisoikeustutkimuksessa tämän tyyppinen metodi on ollut yleistä. Ks. esim. *Tone Sverdrup: Stifelse av sameie i ekteskap og ugift samliv.* 3. oppl. ed. Universitetsforlaget 2000 tai *Tove Dahl: Kvinnerett.* 1. Universitetsforlaget 1985.

11. Ks. esim. *Hannele Tolonen: Lapsi, perhe ja tuomioistuin.* Lapsen prosessuaalinen asema huolto- ja huostaanotto-oikeudenkäynneissä. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2015 ja *Eva Nilsson: Barn i rättens gränsland: Om barnperspektiv vid prövning om uppehållstillstånd.* Iustus 2007.

12. STM 2007:25. Sukupuolivaikutusten arvioiminen lainsäädäntöhankeissa (Suvaopas). Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2007:25.

tetty esimerkiksi seksuaalisen häirinnän tapauksissa. Meillä tunnetuin ja menestyksekkäin esimerkki ovat 1980- ja 1990-luvun vaihteessa käydyt oikeudenkäynnit, joissa vaadittiin subjektiivisen päivähoito-oikeuden toteuttamista ja korvausta sen toteutumatta jäämisestä.

Toisen aallon feminismiin liittyy ajatus siitä, että tasa-arvon toteutuminen vaatii aktiivisia toimenpiteitä, jotka menevät muodollista ja jälkikäteisesti painottunutta syrjintäkieltoa pidemmälle. Tasa-arvolain (laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, 609/1986) säätäminen ja siihen tehdyt muutokset kertovat tästä. Tasa-arvolain tavoitteena on – paitsi estää syrjintää – edistää tasa-arvoa ja parantaa naisten asemaa työelämässä (1 §). Lain määrittämiä aktiivisia toimenpiteitä ovat mm. tasa-arvosuunnitelmat, kiintiöt ja mahdollisuus ns. positiiviseen erityiskohteluun (ks. jälj. luku 6).

Toisen aallon feminismiin liittyy myös sukupuolen ymmärtäminen yhteiskunnallisena rakenteena, sukupuolijärjestelmänä.¹³ Sukupuolijärjestelmää on teoretisoitu paljon Ruotsissa, ja se on tapahtunut genus-käsitteen avulla.¹⁴ Sukupuolen käsitteen (kön) rinnalle nousi 1980- ja 1990-luvulla genus. Suomalaisessa kielenkäytössä termejä vastaisi lähinnä biologinen sukupuoli ja sosiaalinen sukupuoli, joita käytettiin 1980- ja 1990-luvuilla. Ruotsissa genus ei tarkoita pelkästään sukupuolen yhteiskunnallista ja työnjakoon liittyvää roolia, vaan siihen liittyy myös näkemys sukupuolten välisestä vallan jakautumisesta. Oikeusteoreetikko Eva-Maria Svensson on korostanut, että tämä vallanjakosuhte on olemassa kaikilla tasoilla: yhteiskunnallisella tasolla, kommunikaation tasolla ja yksilöiden välillä.¹⁵

Sukupuolen tutkimuksessa on käyty paljon keskustelua sukupuolten eroista ja yhtäläisyyksistä. Sukupuolijärjestelmässä puhutaan eron ja hierarkian käsitteistä. Sukupuolierolla viitataan sukupuolten välisen kategorioihin (mies/nainen) perustuvan eron tekemiseen ja sen yhteiskunnalliseen korostamiseen. Hierarkia tarkoittaa sitä, että mies ja maskuliininen asetetaan säännönmukaisesti hierarkkisesti naisen ja naisellisen yläpuolelle.¹⁶

Kulttuurinen feminismi toi tähän sävynsä. Kulttuurinen feminismi nosti esiin naisten historiaa, naiskulttuuria ja feminiinisiä arvoja. Sen perusargumentti oli, että naisten edustamat arvot ovat vähintään yhtä arvokkaita kuin miesten edustamat arvot, elleivät jopa arvokkaampia. Tämä saattaa muistuttaa vanhaa sukupuolten mukaan määrittynyttä maailmaa, mutta sen merkitys naisliikkeelle ja naisten itsetunnon nostatukselle on ollut huomattava.

13. *Raija Julkunen*: Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Vastapaino 2010 ja *Marianne Liljeström*: Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Anu Koivunen – Marianne Liljeström (toim.): *Avainsanat*: 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino 1996 s. 111–138.

14. *Gunnarsson – Svensson* 2009 s. 24, 35 ja 133–138.

15. *Eva-Maria Svensson*: *Genus och rätt: En problematisering av föreställningen om rätten*. Iustus 1997.

16. *Julkunen* 2010 ja *Liljeström* 1996.

Kulttuurisella feminismillä ei ole juurikaan ollut merkitystä oikeustieteelle. Oikeustieteen näkökulmasta sosiaalipsykologi *Carol Gilliganin* erottelut miesten ja naisten oikeudenmukaisuuskäsitysten eroista ovat kiinnostavia. Gilliganin mukaan miesten oikeudenmukaisuuskäsite tarkoittaa sääntöjen noudattamista, kun taas naisten oikeudenmukaisuuskäsite on sisällöllisempi ja suosii sellaisten ratkaisujen löytämistä, jotka johtavat kaikkien osapuolten kannalta hyvän tai toimivan ratkaisun löytämiseen.¹⁷ Suomessa voidaan myös ajatella, että kotihoidon tuen omaksuminen keskeiseksi osaksi sukupuolijärjestelmää ja naisten ja lasten oikeuksien järjestämistä lainsäädännössä heijastaa eräänlaista naiskulttuurisen naisidentiteetin ilmentymää.

Kulttuurinen naisliike oli ensisijaisesti valkoisen keskiluokan naisten emancipaatiota 1980-luvulla. Naiskulttuuriin liittyi myös lesbolaisen seksuaalivähemmistön esiintulo toisaalta naisliikkeen, toisaalta homomiesliikkeen varjosta,¹⁸ ennakoiden kolmannen aallon feminismiä.

Kolmannen aallon feminismi lähti liikkeelle etnisten ja seksuaalivähemmistöjen kritiikistä. Yhdysvalloissa afrikkalaistaustaiset naiset ja muiden etnisten vähemmistöjen naiset haastoivat naisliikkeen naiskuva. Naisnäkökulman yksipuolisuus paljastui: jyrkimmän kritiikin mukaan naisnäkökulmassa vain korvattiin valkoisten keskiluokkaisten miesten objektiiviseksi kuviteltu näkökulma samanväristen naisten näkökulmalla. Kritiikin johdosta enää ei voida puhua yhtenäisestä kategoriasta nainen, vaan naiset ovat keskenään erilaisia etnisesti, sosiaalisesti, iältään ja seksuaaliselta suuntautumiseltaan. Ei voida puhua yhtenäisestä naisnäkökulmasta, vaan jokaisella on oma näkökulmansa.

Siten kritiikin siemen oli ikään kuin pedattuna naisnäkökulman käsitteeseen. Kun kritiikki otetaan vakavasti, tieteen ja tutkimuksen objektiivisuus on asetettu kyseenalaiseksi. Jokaisella, myös tutkijalla, on oma näkökulmansa, positionsa, josta tiedettä tehdään tai maailmaa (kuten oikeutta) tarkastellaan. Tuosta näkökulmasta on syytä olla tietoinen, ja se pitäisi myös eksplikoida. Tutkija, kuten tarkkailijakaan, ei seuraa tilannetta ulkopuolelta, vaan vaikuttaa tutkimuskohteeseensa.¹⁹ Oikeusteoriassa *Kaarlo Tuori* on korostanut oikeustieteilijän kaksoiskansalaisuutta oikeuden ja tieteen maailmassa. Oikeustieteilijä

17. *Carol Gilligan*: In a different voice: Psychological theory and women's development. 35. pr. ed. Harvard University Press 1998.

18. Ruotsissa tätä historiaa on tutkittu perusteellisesti. Ks. *Hanna Hallgren*: När lesbiska blev kvinnor – när kvinnor blev lesbiska. Lesbifeministiska diskursproduktion rörande kön, sexualitet, kropp och identitet under 1970- och 1980-talen i Sverige. Kabusa Böcker 2008 ja *Malena Gustavsson*: Blandade känslor: Bisexuella kvinnors praktik och politik. Kabusa 2006.

19. Eritysessä *Sandra Harding* on kriittisessä tieteenteoriassaan kritisoinut ja uudelleen rakentanut objektiivisuuden käsitettä inklusiivisemmaksi, ks. esim. *Sandra Harding*: The science question in feminism. Cornell University Press 1986. Eva-Maria Svensson on tuonut näitä ajatuksia oikeusteoriaan, ks. erit. *Svensson* 1997.

vaikuttaa tutkimuskohteeseensa, oikeuteen, osallistumalla sitä koskevaan keskusteluun.

Kolmannen aallon feminismin myötä tuli mahdolliseksi ajatus siitä, että sukupuoliakaan ei ole ennalta annettu kategoria vaan jotain, mihin vaikutamme omilla valinnoillamme, diskursseillamme tai performansseillamme.²⁰ Oikeustieteessäkin on taustalla oletuksia sukupuolittuneesta subjektista.²¹ Ne liittyvät yleensä syvälle juurtuneisiin sosiaalisiin, kulttuurisiin ja kielellisiin käytäntöihin. Se, että biologinenkin sukupuoli on sosiaalisesti rakentunutta, on ollut vaikeampaa hyväksyä.²² Käytän opetuksessa tässä kohdin esimerkkinä maailman nopeinta naista, Caster Semenyya, jonka sukupuoli herätti paljon keskustelua vuonna 2009, kun hän oli voittanut 800 metrillä olympiakultaa. Asia haluttiin ratkaista biologisilla testeillä. Ne tehtiin, mutta nekään eivät ratkaisseet hänen kuulumistaan yksiselitteisesti jompaankumpaan sukupuoleen. Kysymys oli sosiaalisesti määrittelystä sukupuolesta. Nyt kun sukupuolen korjaaminen on tullut mahdolliseksi, on tullut esiin, että kokemus väärässä sukupuoleessa olemisesta on tavallisempaa kuin olemme osanneet odottaa. Samalla korjausprosessi itsessään kyseenalaistaa sukupuolen kategorisuuden ja itsestään selvyiden.

Sukupuolen muuttumisella biologisesta faktasta sosiaalisen konstruktion tuotteeksi on ilmeisiä oikeudellisia vaikutuksia: lainsäädäntö lähtee siitä, että sukupuolen määrittämisessä on kysymys kahdesta kategoriasta, joiden välisen eron tekeminen on yksiselitteistä,²³ mutta sukupuolen konstruktionistisen ymmärtämisen valossa asia ei välttämättä ole ollenkaan näin yksinkertainen. Tämä on haaste myös syrjinnän vastaiselle oikeudelle. Tasa-arvolakiin tehty muutos (1329/2014) sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän kiellosta kertoo sukupuolikäsityksen muutoksesta.

Voi kuitenkin olla niin, että tasa-arvo-oikeus ja esimerkiksi tasa-arvon edistäminen kohtaavat erityisiä ongelmia, jos kokonaan hylkäämme ajatuksen siitä, että olisi jotain naisille yhteisiä intressejä, etuja tai oikeuksia. Tietyllä tavalla sukupuolijärjestelmän ja genus-käsitteen avulla pyritään vastaamaan näihin haasteisiin, myös oikeustieteessä.

20. *Judith Butler*: Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous. Suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Gaudeamus 2006. Alkuperäinen teos: *Judith Butler*: Gender trouble: feminism and the subversion of identity. Routledge 1990.

21. Ks. esim. *Minna Ruuskanen*: Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta: Rikosoikeudellinen ja diskursianalyttinen tutkimus. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2005, *Monica Burman*: Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet. Iustus 2007 ja *Ulrika Andersson*: Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp. Bokbox 2004.

22. *Ngaire Naffine – Rosemary Owens*: Sexing the subject of law. Sweet & Maxwell 1997.

23. Väestötietolaki (661/2009) 11–12 § ja laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002). Julkisuudessa paljon esillä ollut lain edellyttämä sterilisaatio sukupuolen korjaamisen edellytyksenä on yksi kategoriseen sukupuolikäsitykseen liittyvä ongelma. Sukupuolen käsitteen muuttuminen asettaa lainsäädännölle muitakin haasteita.

4. Genusrättsvetenskap

Kirjassaan Genusrättsvetenskap Åsa Gunnarsson ja Eva-Maria Svensson määrittelevät sukupuolioikeuden (genusrättsvetenskap) oikeudenalan. Oikeudenalaan sisältyy kolme suuntausta: naisoikeus (kvinnorätt), feministinen perspektiivi oikeuteen sekä sukupuoli ja oikeus (genus och rätt).²⁴ Naisoikeudella he viittaavat 1980-luvun oikeustutkimukseen, jossa naisten kokemusten perusteella analysoitiin oikeutta, identifioitiin ongelmia ja ehdotettiin uudistuksia.²⁵ Feministinen perspektiivi tarkoittaa, että oikeuden rakenteisiin ja sukupuoleen rakenteena, sukupuolten väliseen vallan jakautumiseen sekä oikeuden teoreettisiin taustaoletuksiin alettiin kiinnittää huomiota. Genus och rätt on Gunnarssonin ja Svenssonin mukaan tutkimussuuntaus, joka on kiinnostunut siitä, miten sukupuolta ja oikeutta tuotetaan sosiaalisina konstruktioina. Erityisesti kiinnostus kohdistuu siihen, miten sukupuolta tuotetaan oikeudessa.

Tässä jaottelussa on yhtäläisyyksiä ja eroja edellä tekemääni aalto-metafooraan perustuvaan kuvaukseen. Tulokulma on kuitenkin hyvin erilainen. Kun edellisen luvun tulokulma oli sukupuolentutkimuksesta kohti oikeustiedettä, Gunnarsson ja Svensson lähestyvät oikeustiedettä tasa-arvopolitiikan suunnasta. Tasa-arvopolitiikka olikin Ruotsissa erityisen aktiivista 1990- ja 2000-luvuilla, jolloin tasa-arvon edistäminen sisällytettiin tasa-arvolainsäädännön lisäksi useisiin lakeihin muun muassa koulutuksen ja rikosoikeuden alalla.²⁶ Gunnarsson ja Svensson näkevätkin sukupuolioikeustieteellä olevan selkeä tasa-arvopoliittinen tavoite,²⁷ minkä vuoksi erottelu de lege lata ja de lege ferenda -tutkimuksen välillä ei ole erityisen tarpeellinen.²⁸

Ulrika Andersson kiinnittää huomion siihen, että genusrättsvetenskap ei markkeeraa pelkästään oikeudenalaa vaan peräti tieteenalaa: se ei ole genusrätt, vaan genusrättsvetenskap.²⁹ Tässä voidaan nähdä paralleeli nais- ja sukupuolentutkimukseen, sillä ruotsiksi ne kääntyvät kvinno- och genusvetenskap. Gunnarssonin ja Svenssonin kohde on tältä osin selvä. Heidän mukaansa sukupuolioikeustieteen tehtävä on paitsi argumentoida, että sukupuolella on merkitystä, myös osoittaa, mille reflektioimattomille oletuksille muu oikeustieteellinen tutkimus perustuu.³⁰ Heidän näkemyksensä mukaan sukupuolella on merkitystä sille, kuinka näemme maailman ja kuinka oikeus on rakentunut ja rajattu,

24. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 24–28. Virkistävää kyllä, he eivät nojaua aalto-metafooraan.

25. Tove Dahl 1985.

26. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 71 ja luku 3.

27. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 101–103 ja 121.

28. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 104.

29. Ulrika Andersson: Constructing the legal subject – historical perspectives on the Nordic field of law and gender. Ilmestyy 2016.

30. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 113.

kuinka sitä sovelletaan ja kuinka se kehittyy.³¹ Kirjan jälkipuoliskossa keskitytäänkin arvioimaan oikeustieteen peruskäsitteitä ja metodeita genusrättsvetenskap-näkökulmasta.

Gunnarsson ja Svensson haastavat oikeusdogmaattista tutkimusta, joka heidän näkemyksensä mukaan on Ruotsissa oikeustieteen kiistatonta valtavirtaa.³² He ovat erityisen kiinnostuneita tutkimustiedon tuottamisen ehdoista ja edellytyksistä sekä tutkimuksesta tietoa konstruoivana prosessina.³³ *Nicola Lacey*iin nojautuen he kyseenalaistavat oikeuden ja oikeustieteen neutraliteetin ja objektiivisuuden, oikeuden ja oikeusjärjestelmän autonomisuuden ja normatiivisen koherenssin sekä oikeudellisten päätöksentekoprosessien (puhtaan) rationaalisuuden.³⁴ Gunnarssonin ja Svenssonin tieteenteoreettiset sitoumukset ovat siten hyvinkin postmoderneja ja vastaavat pitkälti kolmannen aallon feministisen tutkimuksen tieteenteoreettisia sitoumuksia.

He toteavat, että tutkimus tapahtuu aina jostain perspektiivistä, ja heille sukupuoliin kuuluminen on tiedon tuottamisen kannalta keskeistä.³⁵ Naisten kokemus tulee asettaa keskiöön.³⁶ Projektin kunnianhimoisuus ja radikaalisuus huomioon ottaen onkin yllättävää, miten kaksinapaiseen sukupuolikäsitykseen teoksen ajattelu lopulta perustuu ja miten vahvan aseman (toisen aallon mukainen) naisnäkökulma siinä saa. Heidän mukaansa oikeus kantaa ja sisältää käsitteitä sukupuolesta, ja niiden ja niihin sisältyvien normaalisuuksien ja poikkeavuuksien näkyväksi tekeminen on oikeustieteen tehtävä.³⁷

Genus-teoriassa sukupuoli on yhteiskunnallinen rakenne, jonka uusiutumisen (reproduktion) ja sosiaalisen tuottamisen analyysi on keskeinen tutkimustehtävä. Sukupuoli tai sitä koskevat käsitykset voivat kyllä muuttua, mutta rakenne on jokseenkin pysyvä. Niinpä kiinnostus ei juuri kohdistu sukupuolen sisäisiin eroihin tai sukupuolen moninaisuuteen. Vähän samaan tapaan kuin vuonna 1996 ilmestyneessä kokoomateoksessa 13 kvinnoperspektiv på rätten³⁸ kaikki perspektiivit ovat pohjoismaisten naispuolisten oikeustutkijoiden, ne vain kohdistuvat kolmeentoista eri oikeudelliseen sääntelykohteeseen.

31. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 100.

32. *Claes Sandgren*: Juridikavhandlingar vid Stockholms universitet 1957–2006. Juridiska fakulteten 1907–2007: En minnesskrift. Stockholms universitet 2007 s. 440–485 ja 454.

33. Svensson on useissa teksteissään käsitellyt oikeustieteellisen tiedon rakentumisen edellytyksiä, esim. Svensson 1997 ja Svensson et al. (red.) 2011. Hänen ajattelunsa on paljolti sukua *Sandra Hardingin* (1986) tieteenteoreettisille analyyseille.

34. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 114 ja 123 ja *Nicola Lacey*: Unspeakable subjects: Feminist essays in legal and social theory. Bloomsbury Publishing 1998.

35. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 109 ja 129.

36. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 115 ja 130.

37. Gunnarsson – Svensson 2009 s. 169.

38. Nordborg 1996.

5. Intersektionaalisuus

Naisten keskinäistä erilaisuutta on yritetty ottaa haltuun intersektionaalisuuden käsitteen avulla. Sen ensimmäisiä lanseeraajia oli oikeustieteen tutkija *Kimberle Crenshaw* 1990-luvun alussa. Hän oli turhautunut siihen, että värillisten naisten kohtaamaa syrjintää oli vaikea oikeudellistaa. Jos keskusteltiin naisten syrjinnästä, he eivät olleet miehiin nähden vertailukelpoisessa asemassa, koska he eivät työskennelleet samoissa työtehtävissä kuin valkoiset naiset ja miehet. Jos keskusteltiin rotusyrjinnästä, he eivät olleet vertailukelpoisessa asemassa, koska he eivät työskennelleet samoissa tehtävissä kuin värilliset ja valkoiset miehet.³⁹ Kuitenkin heillä oli huonoin palkka, ikävimmät työtehtävät ja he kohtasivat paljon väkivaltaa. Kimberleyn huomio kohdistui näihin syrjintäperusteiden risteyskohtiin, intersektioihin.

Intersektionaalisuuden käsitteestä on tullut varsin suosittu. Intersektionaalisuus perustuu yleensä kategorisoivaan ryhmäajatteluun, joten sen yhteensovittaminen post-modernin identiteettien sosiaalisen rakentumisen, yksilöllisen muokkaamisen ja moninaisuuden kanssa ei ole aivan ongelmatonta.

Intersektionaalisuuteen viitataan nykyisin usein moniperustaisen syrjinnän yhteydessä. Sillä on perusteltu eri syrjintäperusteita koskevan lainsäädännön yhtenäistämistä.⁴⁰ Se on myötävaikuttanut eri syrjintäperusteiden tunnistamiseen ja näkyväksi tekemiseen. Sukupuolen huomioon ottaminen oikeustieteessä sivuaa väistämättä kysymyksiä sukupuolen ja muiden identiteettiä rakentavien syrjintäperusteiden suhteesta. Sen vuoksi teen seuraavassa pienen ekskursion syrjinnän vastaiseen oikeuteen.

6. Syrjinnän vastainen oikeus

Oikeudenalajaotuksen näkökulmasta tasa-arvo-oikeus ja syrjinnän vastainen oikeus muodostavat erilaisen kokonaisuuden ja kysymyksenasettelun kuin oikeuden ja sukupuolen tutkimus yleisemmin. Euroopan unionin oikeus on

39. *Kimberle Crenshaw*: Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics. Teoksessa *Katharine Bartlett – Rosanne Kennedy* (eds.): *Feminist legal theory: Readings in law and gender*. Westview Press 1991 s. 57–80 ja *Kimberle Crenshaw*: Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review* 1990/1991 s. 1241–1999.

40. KM 2008:1. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslainsäädännön uudistustarve ja -vaihtoehdot. Yhdenvertaisuustoimikunnan välimietintö s. 61. Ehdotusta ei Suomessa toteutettu.

alusta lähtien sisältänyt vahvat kansalaisuuteen ja sukupuoleen perustuvat syrjintäkiellot, jotka ovat vähitellen laajentuneet muihin syrjintäperusteisiin. Lisäbonin sopimuksen myötä yhdenvertaisuus ja syrjinnän kiello ovat saaneet selkeämmin perusoikeuden luonteen myös EU-oikeudessa ja lähentäneet EU-oikeutta kansallisiin perusoikeuksiin.

Suomessa sukupuolten välisestä tasa-arvosta säädetään tarkemmin tasa-arvolaissa (609/1986, TAL) ja muista syrjintäperusteista yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014, YVL). Tasa-arvolain fokus on työelämän sääntelyssä, joskin lain soveltamisala on yleinen. Lakiin sisältyy tärkeitä säännöksiä julkishallinnosta, oppilaitoksista, palvelujen tarjonnasta ja yhdistystoiminnasta. Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan julkisessa ja yksityisessä toiminnassa (pois lukien yksityiselämä, 2 §). Kummankaan lain mukaiset oikeussuojakeinot eivät ole samalla tavoin käytettävissä lain koko soveltamisalalla.

EU:n perussopimukseen ja perustuslakiin sisältyviä syrjintäkielloja täsmennetään syrjintää koskeissa direktiiveissä⁴¹ sekä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslaissa jokseenkin yhdenmukaisesti. Syrjintä täsmentyy välittömäksi ja välilliseksi syrjinnäksi sekä seksuaaliseksi ja muuksi häirinnäksi. Tasa-arvolain syrjinnän kiellosta on myös säädetty poikkeuksia,⁴² jotka on osin säädetty poikkeuksina syrjintänä pidettävästä toiminnasta,⁴³ osin soveltamisalan rajoituksina.⁴⁴ Yhdenvertaisuuslaissa puolestaan toimintaa arvioidaan sen tarkoituksen mukaan, ja jos tarkoitus on hyväksyttävä ja keinot oikeasuhtaisia, toimintaa ei pidetä syrjintänä.⁴⁵ Tietyissä tilanteissa tällainen oikeuttaminen ei ole mahdollista eikä etnisen alkuperän perusteella ollenkaan.⁴⁶

41. Tärkeimpinä mainittakoon direktiivi 2000/78/EY yhdenvertaista kohtelua työssä ja ammatissa koskevista yleisistä puitteista, joka koskee uskontoon tai vakaumukseen, vammaisuuteen, ikään tai sukupuoliseen suuntautumiseen perustuvaa syrjintää, direktiivi 2000/43/EY rodusta tai etnisestä alkuperästä riippumattoman yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta (rotusyrjintädirektiivi), direktiivi 2006/54/EY miesten ja naisten yhtäläisten mahdollisuuksien ja yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta työhön ja ammattiin liittyvissä asioissa (uudelleenlaadittu toisinto) (työelämän tasa-arvodirektiivin konsolidoitu toisinto), direktiivi 2004/113/EY miesten ja naisten yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta tavaroiden ja palvelujen saatavuuden ja tarjonnan alalla (palveludirektiivi) ja direktiivi 79/7/ETY miesten ja naisten tasa-arvoisen kohtelun periaatteen asteittaisesta toteuttamisesta sosiaaliturvaa koskeissa kysymyksissä (sosiaaliturvadiirektiivi).

42. TAL 7.4 § ja 8.2 §

43. TAL 9 § äitiyssuojelusta ja asevelvollisuudesta, yhdistystoiminnasta ja positiivisesta erityiskohtelusta.

44. TAL 8e.3 §, jonka mukaan tavaroiden ja palvelujen tarjontaa koskevaa syrjintäkielloa ei sovelleta tiedotusvälineisiin, mainontaan eikä koulutukseen.

45. YVL 9 § ja 11 §.

46. YVL 11.2 § 5 kohta. Positiivinen erityiskohtelu 9 §:n perusteella ryhmän aseman parantamiseksi pykälässä mainituin perustein voi kuitenkin olla mahdollista. Ks. HE 19/2014 vp yhdenvertaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi s. 72.

Tasa-arvolaisa aktiivisilla toimenpiteillä tasa-arvon edistämiseksi on suurempi merkitys kuin yhdenvertaisuuslaissa, joskin myös jälkimmäinen velvoittaa yhdenvertaisuussuunnitelmien tekemiseen.⁴⁷ Huolimatta eroavaisuuksista yksityiskohtien sääntelyssä syrjinnän vastaisessa oikeudessa on yhteisiä periaatteita, käsitteitä ja oikeuslähteitä oikeudenalalle tyypilliseen tapaan.

Syrjinnän vastainen sääntely useine sääntelytasoineen – ihmisoikeussopimukset, Euroopan unionin oikeus, perustuslaki, tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki – ja melko komplisoituine peruskäsitteineen sekä soveltamisalasäännöksineen muodostaa kokonaisuuden, jota hyvinkin voisi pitää omana oikeudenalanaan: syrjinnän vastainen oikeus. Oikeudenalana se ei mahdu minäkään nykyisen oikeudenalän puitteisiin, joskin lähimpiä yhtymäkohtia tasa-arvo-oikeudella on työoikeuteen ja yhdenvertaisuudella perus- ja valtiosääntöoikeuteen. Tasa-arvolain soveltamisala ei kuitenkaan rajoitu työelämään. Kumpikin laki voi periaatteessa tulla sovellettavaksi varsin monilla eri oikeudenalaloilla.

Jos syrjinnän vastaista oikeutta ajatellaan oikeudenalana, se on vielä nuori. Sukupuolten välistä tasa-arvoa on käsitelty teoreettisesti useassakin naisoikeuden uranuurtajateoksessa.⁴⁸ Kommentaariteoksia on ilmestynyt sekä tasa-arvolaista⁴⁹ että yhdenvertaisuuslaista.⁵⁰ Tasa-arvo-oikeuden yleisiä oppeja on luodattu esimerkiksi *Outi Anttilan* väitöskirjassa.⁵¹ Tieteellisen tutkimuksen määrän ja laadun perusteella voisi hyvinkin ehdottaa uudeksi oikeudenalaksi syrjinnän vastaista oikeutta. Se ei kuitenkaan kattaisi kaikkia oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen ulottuvuuksia.

47. YVL 5–7 §.

48. Ks. *Liisa Nieminen*: Perusoikeuksien emansipatoriset mahdollisuudet? Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus legaalistrategioiden rajoista. Lakimiesliiton Kustannus 1990, *Kevät Nousiainen – Anu Pylkkänen*: Sukupuoli ja oikeuden yhdenvertaisuus. Helsinki 2001 ja *Anu Pylkkänen*: Trapped in equality: Women as legal persons in the modernisation of Finnish law. Finnish Literature Society 2009. Ks. myös *Pirkko Koskinen*: Naisoikeutta. Suomen Lakimiesliiton Kustannus 1983.

49. *Karoliina Ahtela – Niklas Bruun – Pirkko Koskinen – Anja Nummijärvi – Jorma Saloheimo*: Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Talentum 2006. Ks. myös *Lotta Lerwall*: Könnsdiskriminering: En analys av nationell och internationell rätt. Iustus 2001.

50. *Markku Kuoppamäki*: Yhdenvertaisuus ja syrjintä työelämässä. Edita 2008 ja *Katja Leppänen*: Yhdenvertaisuus työelämässä. Talentum 2015.

51. *Outi Anttila*: Kohti tosiasiallista tasa-arvoa? Sukupuolisyrjinnän kiellot oikeudellisen pluralismin aikana. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2013.

7. Sukupuolentutkimus

Sukupuolentutkimus (entinen naistutkimus) on vakiintunut tieteenala. Sitä opetetaan useissa yliopistoissa,⁵² sillä on omat oppituolinsa (professuurit) ja omat tieteen sisäiset arviointikriteerinsä.⁵³ Sukupuolentutkimus erottuu kuitenkin muista tieteenaloista poikkitieteellisyydessään.⁵⁴ Kuten *Tuija Pulkkinen* toteaa, sen itserepresentaatio välttää tieteenalan käsitteenkäyttöä ja korostaa sukupuolentutkimuksen monitieteistä (multidisciplinary), tieteidenvälistä (interdisciplinary) tai tieteidenrajat ylittävää (transdisciplinary) luonnetta.⁵⁵

Sivuuttaen näiden termien täsmälliset merkityserot, voidaan todeta, että sukupuolentutkimuksen tutkimuskohteet ja metodit voivat asettua eri tieteenaloille. Sukupuolentutkimuksen tutkimuskohde voi asettua esimerkiksi sosiologian, kasvatustieteen, historian, kulttuurintutkimuksen, lääketieteen, biologian, psykologian tai liiketaloustieteen alalle.⁵⁶ Yhteistä sukupuolentutkimukselle on tutkimuksen kohdistuminen sukupuoleen, seksuaalisuuteen tai sukupuoli-eroon.⁵⁷

Sukupuolentutkimuksen metodit voivat tulla myös eri tieteenaloilta. Useimmiten metodit ovat kvalitatiivisia, kuten diskurssianalyysia, narratiivianalyysia, etnografiaa, psykoanalyttista kulttuurintutkimusta jne., ja aineistot tekstejä, haastatteluja, kirjeitä, blogeja, osallistuvaa havainnointia jne.⁵⁸ Metodisia vaihtotteita löytyy siten erityisesti kulttuurin- ja yhteiskuntatieteiden tutkimuksen

52. Sukupuolentutkimusta voi opiskella Helsingin, Turun, Tampereen, Jyväskylän, Lapin, Joensuun ja Oulun yliopistoissa sekä Åbo Akademiassa.

53. Tuija Pulkkinen painottaa tieteenalan autonomiamia ja tieteen sisäisten arviointikriteerien merkitystä tieteenalan identiteetille, ks. *Tuija Pulkkinen: Sukupuolentutkimus transtieteenalana – identiteetti ja interventio*. Naistutkimus 2013 s. 68–74 ja *Tuija Pulkkinen: Feministisen tutkimuksen monitieteisyys ja identiteetin kysymys: Virkaanastujaisesityelmä Helsingin yliopiston naistutkimuksen professorin virkaan 2.12.2009*. Naistutkimus 2010.

54. Sukupuolentutkimuksen suhteesta muihin tieteenaloihin, ”ulkopuolisen” ja ”sisäpuolisen” asemasta niihin nähden, ks. *Anu Koivunen – Marianne Liljeström: Johdanto*. Teoksessa Koivunen – Liljeström (toim.) 1996 s. 12.

55. Naisiin kohdistuvan tai sukupuolistuneen väkivallan tutkimuksessa *Jeff Hearn, Sofia Strid, Liisa Husu ja Mieke Verloo* ovat ehdottaneet jälki-tieteenalaisuuden (post-disciplinary) käsitettä.

56. Tehdäkseni katsauksen sukupuolentutkimuksen monitieteisyyteen kävin systemaattisesti läpi Naistutkimus/Sukupuolentutkimus-lehden vuosikerrat 2013–2014, joiden tutkimusartikkeleista tekstissä mainitut tieteenalat löytyivät. Lehden nimi muuttui vuodenvaihteessa 2013/2014 Naistutkimuksesta Sukupuolentutkimukseksi.

57. *Salla Peltonen: Käsitteiden politiikkaa: Mistä puhumme kun puhumme sukupuolierosta?* Teoksessa Kirsti Lempiäinen – Taru Leppänen – Susanna Paasonen (toim.): *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Turku 2012 s. 235–255.

58. Esimerkit Naistutkimus/Sukupuolentutkimus 2013–2014.

kvalitatiivisista metodeista, joskin perinteinen määrällinen analyysi sukupuolten suhteista on sekin yhä tarpeellista.⁵⁹

Sukupuolentutkimuksen tieteenalojen rajat ylittävä luonne voidaan nähdä sen yhteisenä pyrkimyksenä analysoida sukupuolen, seksuaalisuuden ja sukupuolieron rakentumista.⁶⁰ Ei siis vain sitä, miten sukupuoliero ilmenee (vaikkapa tilastollisesti) tai onko sitä olemassa tai millaisia seksuaalisen suuntautumisen muotoja on olemassa, vaan sitä, miten sukupuolta, seksuaalisuutta ja sukupuolieroa kulttuurisesti, sosiaalisesti ja myös tieteellisesti tuotetaan. Siten sukupuolentutkimuksella on sekä tieteenkriittinen että emansipatorinen potentiaali. Sukupuoli, seksuaalisuus ja sukupuoliero nähdään väljässä mielessä sosiaalisesti tuotettuina ja määriteltyinä eli sosiaalisesti konstruoituina. Sukupuolentutkimuksen eri tieteenaloille leviäviä tutkimusaiheita ja metodista pluralismia yhdistää (transtieteellisesti) näkemys sukupuolesta sosiaalisesti rakentuneena.

Sukupuolen käsittäminen sosiaalisesti määrittyneenä ja määrittyvänä on avannut sukupuolentutkimusta sukupuolten ja seksuaalisuuksien moninaisuudelle. Tämän käänteen johtava teoreetikko on ollut *Judith Butler*, jonka ajatus sukupuolen performatiivisuudesta on laajalti hyväksytty sukupuolentutkimuksen piirissä. Käännös naistutkimuksesta sukupuolentutkimukseen on laajemminkin ottaen pitkälti queer-tutkimuksen ja -tutkijoiden ansiota. Queer-käsite kokoa yhteen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt, joista Ruotsissa usein käytetään käsitettä HLB (homo, lesbo, bi, trans). Suomalaisessa sukupuolentutkimuksessa nainen, naiseus ja naiseuden erilaiset representaatiot näyttävät edelleen olevan valtavirta, jota täydentää miestutkimus.⁶¹ Queer-tutkimuksen teoreettinen merkitys on silti ollut valtava, sillä se on haastanut myös sukupuolijärjestelmän heteronormatiivisuuden eli sen, että sukupuolia on vain kaksi ja että järjestelmä perustuu tietynlaisille tavoille olla joko nainen tai mies.

Sukupuolen käsitteen laventuminen ja muuttuminen sosiaalisen konstruktioismin suuntaan on kohdannut myös kritiikkiä naistutkijoiden taholta. Kriittikin voisi kiteyttää siten, että korostamalla yksilöllistä mahdollisuutta toteuttaa ja valita sukupuolensa ja seksuaalisuutensa sivuutetaan ne rakenteet, kuten sukupuolijärjestelmä, jotka kuitenkin yhteiskunnallisesti tosiasiaassa rajoittavat

59. Tieteenalan painottumista kvalitatiivisiin metodeihin kuvaa se, että vuosina 2013–2014 Nais-tutkimus/Sukupuolentutkimus-lehdessä ainoa selvästi määrällinen analyysi oli *Jukka Lehtosen* ei-heteronuoria koskenut puheenvuoro, ks. *Jukka Lehtonen*: Sukupuolittuneita valintoja? Ei-heteroseksuaaliset ja transnuoret koulutuksessa. *Sukupuolentutkimus* 4/2014 s. 67–71.

60. *Peltonen* 2012 s. 235–255.

61. Empiirisen katsaukseni kohteeksi melko sattumanvaraisesti valikoituneet vuosikerrat osoittautuivat havainnollisiksi siten, että lehden nimi muuttui vuodenvaihteessa 2013/2014 Nais-tutkimuksesta Sukupuolentutkimukseksi. Vuosiin 2013–2014 osui miestutkimuksen teemanumero (3/2013), jonka lisäksi yksi artikkeli käsitteli miesjohtajia ja yksi queer-teologiaa. Monissa artikkeleissa sukupuolianalyysi koski toki sekä nais- että miessukupuolta, vaikka lähtökohta oli naisen kokemuksessa, naisten tuottamassa aineistossa tms.

naisten (ja vähemmistöjen) mahdollisuuksia, oikeuksia ja vapauksia. Näin sukupuolentutkimuksen paradigman ja esimerkiksi Gunnarssonin ja Svenssonin edustaman sukupuolijärjestelmän välillä on huomattava ero. *Salla Peltonen* on kuvannut eri näkemysten filosofista perustaa käymällä läpi Judith Butlerin ja *Rosi Braidottin* välistä keskustelua, jossa Braidotti on korostanut sukupuolieron materiaalista merkitystä ja varoittanut siitä, että sukupuoliyhteyden sivuuttaminen voi johtaa naisten todellisten ongelmien unohtamiseen.⁶²

Näen Gunnarssonin ja Svenssonin lähestymistavassa vaaran sukupuoliyhteyden uusintamisesta. Jos eri oikeudenaloilla analysoidaan sukupuoliyhteydettä ja sitä, kuinka sukupuolta uusinnetaan (reproduksoidaan), saatetaan osallistua paitsi sukupuoliyhteyden näkyväksi tekemiseen, myös stereotyyppisten käsitysten vahvistamiseen. Tästä vaarasta he tuntuvat itsekkin olevan jossain määrin tietoisia. En kuitenkaan ole vakuuttunut siitä, että sukupuoliyhteyden (genus-systemet) puitteissa sukupuolen ilmenemisen, sukupuolten, ihmisten käyttäytymisen ja toiminnan moninaisuutta ja erilaisuutta voidaan tuoda esiin ja analysoida.

Oikeustieteen suuntaan sukupuolentutkimuksen merkitys on sen osoittamisessa, että sukupuolen, seksuaalisuuden ja sukupuoliyhteyden merkityksiä voi tutkia eri oikeudenaloilla, ei vain syrjinnän käsitteen yhteydessä. Oikeus tarjoaa siihen paljon tärkeää aineistoa – ajatellaanpa vaikka perheoikeutta, terveyteen ja ihmiskehoon kohdistuvaa sääntelyä, rikosoikeutta, maahanmuuttoa, poliisitoimintaa jne.⁶³ Oikeus on vahvasti heteronormatiivinen järjestelmä.

Sukupuolentutkimuksen teoreettisella lähestymistavalla on annettavaa myös muiden identiteettiä rakentavien syrjintäperusteiden, kuten etnisyyden, ikävaiheiden ja vammaisuuden, tutkimiselle oikeudenkin kontekstissa. Riippumatta siitä, halutaanko sitoutua intersektionaalisuuden käsitteeseen, sukupuolentutkimuksen tutkimuskohteissa ja analyyseissa ovat usein mukana etnisyyden ja muut identiteettiä luovat syrjintäperusteet.⁶⁴ Sukupuolentutkimuksen keskeistä antia on ollut myös valtakäsityksen uudistaminen. Hierarkkisen valtakäsitteen rinnalla tai sijasta sukupuolentutkijat nojautuvat *Foucaultin* ajatuksiin vallan diskursiivisesta luonteesta ja läsnäolosta kaikissa suhteissa. Tämä valtakäsitteen muutos on aiheuttanut sen, että sukupuolentutkimus on yhä feminis-

62. *Peltonen* 2012 s. 235–255.

63. Ks. Martha Fineman – Jack Jackson – Adam Romero (eds.): *Feminist and queer legal theory: Intimate encounters, uncomfortable conversations*. Ashgate 2009 ja Jackie Jones – Anna Grear – Rachel Fenton – Kim Stevenson (eds.): *Gender, sexualities and law*. Routledge 2011. Pohjoismaisen oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen monialaisuudesta saa kuvan vuonna 2015 pidetyn konferenssin ohjelmasta: www.juridisktforum.umu.se/forskning/law-and-gender/program. Uumajassa toukokuussa pidetyn konferenssin otsikko oli *Law's Ability to Produce Gender Equality*, jonka voi nähdä eräänlaisen pohjoismaisen tasa-arvoprojektin jatkeena.

64. Esimerkiksi naisiin kohdistuvan väkivallan tutkimuksen ja etnisyyden yhteyksiä käsittelevä Stephanie Condon – Monika Schrötte – Ravi Thiara (eds.): *Violence against Women and Ethnicity: Commonalities and Differences across Europe*. Barbara Budrich Esser 2011.

tistä eikä ole menettänyt emansipatorista tehtäväänsä. Sukupuolentutkimus ei ole menettänyt herkkyyttään analysoida ihmisten alisteisia asemia, joten sillä on paljon annettavaa muiden alisteisessa asemassa olevien ihmisten ja heihin kohdistuvan sääntelyn tutkimukselle.

8. Metodinen haaste oikeustieteelle

Oikeuden ja sukupuolen tutkimus on yhdistelmä, jota tuskin enää voidaan työntää takaisin pulloonsa. Liian moni nuori nainen ja mies tiedostaa sukupuolten tasa-arvoon ja identiteettien moninaisuuteen liittyvät kysymykset.

Kuten Gunnarsson ja Svensson, näen, että metodien pluralismi on oikeuden ja sukupuolen tutkimuksessa positiivista.⁶⁵ Liberaalilla feminismillä on yhä paikkansa erityisesti syrjinnän vastaisessa oikeudessa ja oikeusdogmaattisessa tutkimuksessa: tasa-arvosäännösten tulkinta sekä sellaisenaan että yhteydessä eri oikeudenalojen sääntelyyn on tullut entistä tärkeämmäksi.⁶⁶ Feminismin toisen aallon tasa-arvopoliittiset päämäärät ovat edelleen tasa-arvolain mukaan voimassa olevaa oikeutta. Tarvitaan myös kvantitatiivista empiiristä tietoa sukupuolten olosuhteista lain soveltamisen ja säätämisen pohjaksi, varsinkin kun sukupuolivaikutusten arviointi on lainvalmistelun nimenomainen vaihe.

Tarvitsemme myös uutta teoreettista ajattelua sukupuolen, seksuaalisuuden, etnisyyden ja erojen logiikasta ja niiden yhteisöllisestä tuottamisesta. Oikeus on pitkälti rajanvetojen ja kategorioiden tuottamista ja niiden soveltamista. Sukupuolentutkimuksella on paljon annettavaa siihen, miten oikeus tuottaa kategorioita. Sen vuoksi kaikkien juristien olisi hyvä tuntea sukupuolen ja oikeuden tutkimuksen perusteet. Sukupuoleen liittyvien kysymysten ei pitäisi olla vain pakollinen lisä oikeustieteen kaanoniin, joka mainitaan kaikkien muiden oikeudenalojen ja näkökulmien jälkeen.⁶⁷

Oikeuden kategoriat eivät rajoitu sukupuoleen, etnisyyteen ja muihin identiteettiä luoviin syrjintäperusteisiin. Myös oikeudelliset käsitteet luovat kategorioita, joiden rakentumista on joskus hyvä pysähtyä tutkimaan, kaikilla oikeu-

65. Åsa Gunnarsson – Eva-Maria Svensson – Margaret Davies: Exploiting the limits of law: Swedish feminism and the challenge to pessimism. Ashgate 2007 ja Gunnarsson – Svensson 2009.

66. Pylkkänen 2009 s. 210.

67. Esimerkkinä tällaisesta lähestymistavasta otan esiin kirjan Kimmo Nuotio – Sakari Melander – Merita Huomo-Kettunen (eds): Introduction to Finnish law and legal culture. Forum Iuris 2012, jonka I osassa käsitellään Suomen oikeuden yleiset periaatteet ja lähtökohdat ja II osassa oikeudenalakohtaisia kysymyksiä. Law and Gender on sijoitettu II osan loppuun. On tietenkin hyvin myönteistä, että oikeus ja sukupuoli on otettu mukaan.

denaloilla.⁶⁸ Oikeudenalajaottelu on yksi esimerkki rajanvedoista, joita tehdään sekä tietoisin päätöksiin, tutkimuspoliittisten intressien vuoksi, että perinteen voimalla. Yksityisen ja julkisen raja on kysymys, joka on paljon askarruttanut feminististä oikeustutkimusta.⁶⁹ Sen vuoksi näen, että sukupuolentutkimuksen ja oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen haaste on ennen muuta oikeusteoreettinen; miten me luemme eroja ja rajojen rakentumista oikeudessa.

Is 'law and gender' a legal discipline?

JOHANNA NIEMI, LL.D., Minna Canth Academy Professor, University of Turku – (pp. 1022–1039)

Law and gender, feminist legal studies or gender studies in law, or even gender jurisprudence – a beloved child has many names. The article discusses the development of law and gender in relation to general gender studies. More particularly, it is asked whether law and gender can be considered a legal discipline. Gender studies has already established its position as a separate branch of scholarship, but it also has a crucial influence over law and gender studies. The conclusion in the article is that anti-discrimination law has distinguished itself from other traditional legal disciplines, which are defined according to the object of regulation. The development of gender studies as a discipline with its own theory and methodology in the study of construction of sex, gender and sexuality suggests, however, that gender and law is relevant in all fields of law.

68. Ks. esim. *Johanna Niemi-Kiesiläinen*: Velkoja ja velalliskuvat. Teoksessa Johanna Niemi-Kiesiläinen – Päivi Honkatukia – Helena Karma – Minna Ruuskanen (eds.): Oikeuden tekstit diskursseina. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2006 ja Mary Frug: Postmodern legal feminism. Routledge 1992.

69. Esim. *Katherine O'Donovan*: Sexual divisions in law. Weidenfeld and Nicholson 1985.